

Pregledni znanstveni članek (1.02)
 BV 73 (2013) 2, 233—249
 UDK: 27-732.4-675(456.31)“1962/1965”:27-45
 Besedilo prejeto: 04/2013; sprejeto: 06/2013

Tadej Strehovec

Zakonska zveza v perspektivi drugega vatikanskega koncila

Povzetek: Drugi vatikanski koncil je odprl novo razumevanje zakonske zveze in družine in s tem postavil podlago personalističnemu pogledu na številne dileme na področju pravnega in antropološkega utemeljevanja družinske etike. Razporka, ponovna poroka, ničnost zakonske zveze, zunajzakonsko življenje, umetno uravnavanje rojstev itd. so samo nekateri praktični primeri, s katerimi se danes sooča katoliška Cerkev. Že od srede devetdesetih let prejšnjega stoletja dalje pa se katoliška moralna teologija srečuje tudi z vzponom tako imenovane teorije spola (gender theory) in s sodobnimi poskusi redefinicije zakonske zveze, družine in starševstva. Uveljavljanje konceptov, kakor so na primer istospolne skupnosti in posvojitve otrok v takšni skupnosti, umetna oploditev in nadomestno materinstvo, pomeni nove izzive za pokoncilsko katoliško moralno teologijo. Ključno vprašanje, ki se ob tem postavlja, je, ali naj Cerkev ob teh temah še vedno vztraja pri koncilskih izhodiščih, naj se vrne v čas pred koncilom ali pa odpre vrata tako imenovani pokoncilski teologiji. Preverjanje antropoloških izhodišč in teološke govornice in vzpostavitev dialoga z drugimi intelektualnimi disciplinami sta lahko pot, kako se koncilski stališča na eni strani aktualizirajo, na drugi strani pa še dodatno posodobijo.

Ključne besede: drugi vatikanski koncil, družinska in zakonska etika, teorije spola (gender), moralna teologija

Abstract: **Marriage and Family in the Perspective of the Theology of the Second Vatican Council**

The Second Vatican Council brought a new personalistic understanding of the concepts of marriage and family and provided a sound basis for the legal and anthropological justification of family ethics. Divorce, re-marriage, nullity of marriage, cohabitation, artificial birth control etc. are just a few practical examples where the doctrine of the Catholic Church is challenged today. Additionally, since the mid-1990s, the Church is faced with the rise of the so-called »gender theory« and modern attempts to redefine marriage, family and parenting. The implementation of the concepts like same-sex marriages and gay child adoptions, in vitro fertilization, surrogate motherhood etc. presents new challenges to postconciliar Catholic moral theology. The key question is whether the Church facing these challenges should continue insisting on the Second Vatican Council theological positions or return to the pre-council theology or

open the door to the so-called post-conciliar theology. An examination of the background of the anthropological and theological discourse and a dialogue with other intellectual disciplines could represent a way to make the theology of the Second Vatican Council more topical and, on the other hand, more open to a further update.

Keywords: Second Vatican Council, family and marriage ethics, gender theories, moral theology

Petdeseta obletnica drugega vatikanskega koncila je lepa priložnost, da se premisli njegov pomen tako za Cerkev kakor za današnji sodobni svet. Namen te razprave je, predstaviti pomen koncila predvsem na področju zakonske in družinske etike z vidika dotedanje teologije, pa tudi današnje družbe. Glede na to, da je materija obsežna, se je ob tem mogoče osredotočiti predvsem na tri temeljna vprašanja: kako drugi vatikanski koncil opredeljuje zakonsko zvezo in družino, v čem je razumevanje zakonske zveze v Katekizmu katoliške Cerkve lahko nadgradnja koncilске teologije in kateri so glavni pokoncilski izzivi na področju zakonske in družinske etike s posebnim poudarkom na teoriji spola. Za katoliško teologijo pred drugim vatikanskim koncilom je bilo značilno, da je zakonsko zvezo razumela predvsem skozi tradicionalno perspektivo pogodbe med zakoncema in vnaprej opredeljenih končnih namenov oziroma ciljev zakonske zveze (Haas 2001, 338–340). Tako sta bila glavni namen zakonske zveze posredovanje življenja in vzgoja otrok, nato pa medsebojna pomoč in »zdravilo za spolno poželenje.« Mož je bil razumljen kot glava družini, žena pa je bila njeno srce. Sklenjena zakonska zveza je prav tako legitimizirala spolno ljubezen. Pred drugim vatikanskim koncilom je bilo nekaj poskusov, da bi razširili razumevanje zakonske zveze oziroma pokazali na druge razsežnosti zakramenta svetega zakona. Tako je papež Pij XI. leta 1930 v encikliki *Casti Connubii* izrazil stališče o medsebojni ljubezni moža in žena, ki ima prvo mesto v zakonski zvezi. Pod vplivom omenjene enciklike so nekateri evropski teologi razmišljali o bolj personalističnem pristopu k zakonski zvezi, ki bi poglobil človeško dostojanstvo osebe in se osredotočil na pomen zakonske ljubezni za posredovanje življenja in za življenje zakonske zveze. Čeprav te ideje sprva niso bile takoj upoštevane, pa je razmišljanje o njih pozneje postalo temelj za nastanek koncilskih besedil o zakonski zvezi in o družini.

1. Razumevanje zakramenta zakonske zveze v luči drugega vatikanskega koncila

Drugi vatikanski koncil je o zakramentu zakonske zveze in o pomenu spolnega in družinskega življenja spregovoril v različnih dokumentih. Tako je mogoče najti temeljna besedila v *Konstituciji o Cerkvi* (t. 11, 35, 41), v pastoralni konstituciji o Cerkvi v sedanjem svetu (t. 12, 47–52, 61, 67, 87), v *Odloku o laičnem apostolatu* (t. 10 in 29) in v *Izjavi o krščanski vzgoji* (t. 3, 6, 8). Med njimi velja posebej

izpostaviti pastoralno konstitucijo o Cerkvi v sedanjem svetu *Gaudium et spes* kot vir najpomembnejših informacij o koncilskem razumevanju zakonske zveze in družine. V njej najdemo stališča, ki pomenijo velik premik v dotedanem razumevanju zakonske zveze: do tedaj je bila razumljena predvsem kot pravna pogodba z dveh namenoma, kot posredovanje življenje in vzgoja otrok in kot obvladovanje spolnega poželjenja. Tako je v omenjeni konstituciji zakonska zveza naravnopravno utemeljena v Stvarniku, to pa pomeni, da ni rezultat človeških institucij ali človeškega (parlamentarnega) dogovora (2. vatikanski koncil 1995, 47–52). V tej perspektivi je koncil redefiniral tudi pojem božjega ljudstva, ki je bil v predkoncilskem času prostor zgolj za klerike, za redovnike in za redovnice. Tako Cerkev v koncilskih dokumentih poleg duhovniškega in redovniškega poklica prizna mesto tudi poklicanosti za zakonsko in družinsko življenje, ki je izjemnega pomena za življenje Cerkve. S koncilom so zakonci postali del poklicanega božjega ljudstva, to pa je vplivalo na razumevanje zakonske zveze kot zakramentalne zaveze tako v vertikalnem kakor tudi horizontalnem pomenu. Zakrament svetega zakona zato ni več zgolj pravna pogodba, temveč odnos med možem in ženo, ki je obenem presežno znamenje zaveze med Bogom in Cerkvijo oziroma človeštvom. Zakonski odnos je zato na poseben način znamenje božje navzočnosti v tem svetu. Zanimivo je, da zakonska zveza v koncilski perspektivi ni več nekaj statičnega, temveč nekaj dinamičnega – saj je treba zakonski odnos negovati, krepiti in poglobljati ter ga hraniti, razvijati in usmerjati v rast. V nasprotnem primeru lahko odnos med zakoncema skozi čas oslabi oziroma celo »umre«. Zato ni nenavadno, da je v koncilski perspektivi zakonski odnos utemeljen predvsem v osebnem odnosu zakoncev in Boga. V svetu, v katerem zvestoba in enost zakonske zveze nista samoumevni, ima poseben pomen spoznanje, da zakonca za svojo rast potrebujeta predvsem globok duhovni in osebni molitveni odnos z Bogom. Poseben namen zakonske zveze prav tako ni samo izkazovanje medsebojne ljubezni, ki je v koncilskih dokumentih resda postavljeno na prvo mesto, temveč je enakovredno drugemu poslanstvu, to je posredovanju življenja in vzgoji otrok. V omenjeni pastoralni konstituciji sta zakonska zveza in družina razumljeni tudi kot »domača Cerkev«, v kateri se vera ohranja in najbolje prenaša iz ene generacije v drugo. Cerkev ima v perspektivi omenjene konstitucije posebno dolžnost tako imenovane pastoralne skrbi za zakonce in za družine.

2. Koncilsko razumevanje zakonske zveze v Katekizmu katoliške Cerkve

Pomen koncilске teologije na področju zakonske zveze in družine je mogoče prepoznati tudi v Katekizmu katoliške Cerkve, ki je resda nastal skoraj tri desetletja pozneje. Veliko pozornost posveča zakonski zvezi kot posebni obliki poklicanosti. Omeniti velja, da je ta pogled še zlasti realističen zato, ker pravilno ugotavlja, da odnos med možem in ženo ni nekaj samoumevnega. Na poseben način ovrednoti zakrament svetega zakona kot milost, ki jo zakonca prejemata za svoje

življenje in iz katere črpati moč za premagovanje različnih preizkušenj in življenjskih izzivov. Avtorji katekizma zato v svojih členih ponovijo in v nekaterih točkah dopolnijo sama koncilna besedila. Tako pravijo, da je »zakonska zveza, s katero mož in žena ustanovita dosmrtno življenjsko skupnost in je po svoji naravi naravnana v blagor zakoncev in roditev ter vzgojo otrok, med krščenimi od Kristusa Gospoda povzdignjena v dostojanstvo zakramenta« (KKC 1601). »Ljubezen med zakoncema je podoba ljubezni med Bogom in človeštvom.« (KKC 1604) V perspektivi katekizma ima zakonska zveza dva enakovredna cilja: blagor zakoncev ter roditev in vzgojo otrok. Namen zakonske zveze pa je opredeljen kot dopolnitev in popolnitev moškega in ženske v medsebojni ljubezni, omogočanje božji ljubezni, da po njima deluje v tem svetu, medsebojno osrečevanje in porajanje novih življenj (KKC 1643; 1652). Na splošno je za katoliško zakonsko zvezo značilno, da je celovita, se pravi, da se zakonca podarjata drug drugemu v vsej telesni in duhovni razsežnosti. Nadalje zanjo velja enost v tem smislu, da govorimo o enem telesu in o takšnem odnosu med enim možem in eno ženo, ki izključuje druge osebe. Nerazvezljivost, zvestoba, rodovitnost in vzgoja otrok, skupno iskanje božjega kraljestva in podoba »domača Cerkve« so nadaljnje značilnosti zakramenta svetega zakona. Posebno nadgradnjo razumevanja koncilskih dokumentov pa katekizem prinese v tistem delu, ko odgovarja na vprašanje, zakaj je sklenitev zakramenta svetega zakona za katoličane, ki se želijo poročiti, izrednega pomena. Omenjeno vprašanje je mogoče razumeti v okviru ugotovitve, da človek okuša zlo okoli sebe. To še posebno velja za odnos med možem in ženo, saj zakonca potrebujeta moč milosti za uspešno zakonsko življenje. Brez te nadnaravne milosti po mnenju katoliške moralne teologije ni mogoče ustvariti tiste zakonske zveze, ki si jo je zamislil Bog. Tako zakonca v moči zakramenta svetega zakona lahko prejmeta moč, da napredujeta v medsebojni ljubezni, milost za napredovanje v svetosti, moč, da laže hodita za Jezusom Kristusom in laže sprejemata svoje križe, moč, da bi po svojih padcih laže vstajala, si medsebojno odpuščala, nosila bremena drug drugega, se drug drugemu podrejala in se ljubila z nadnaravno, rahločutno in rodovito ljubeznijo (KKC 1642). To je torej dinamično razumevanje zakonskega odnosa, ki v moči vere in milosti lahko napreduje v medsebojnem prijateljstvu in enakopravnosti, v enosti, v zvestobi, v ljubezni in v medsebojnem spoštovanju.

3. Nekatere dileme in odprta vprašanja pokoncilne teologije

V obravnavi pomena drugega vatikanskega koncila na področju zakonske in družinske etike ni mogoče spregledati tudi nekaterih dilem, ki še dandanes kličejo k premisleku, k ponovnem ovrednotenju in (mogoče) k spremembi tako teološkega kakor tudi pastoralnega pristopa. Verjetno najbolj pereče področje družinske etike je za katoličane vprašanje načrtovanja rojstev in uporabe kontracepcije. Papež Janez XXIII. omenjenega vprašanja ni uvrstil na dnevni red koncila, temveč ga je raje zaupal posebni skupini, ki je njegovemu nasledniku papežu Pavlu

VI. posredovala dve med seboj nasprotni stališči glede tega. V encikliki *Humanae Vitae* je papež Pavel VI. zavzel stališče, da je omejevanje rodovitnosti zakonske zveze z umetnimi sredstvi (kontracepcija, splav, sterilizacija) nedopustno za katoliške zakonce (Pavel VI. 1968). Njegova enciklika je na eni strani opredelila katoliški nauk na tem področju, na drugi strani pa tako znotraj katoliškega sveta kakor zunaj njega odprla številne razprave o tem, ali je takšno stališče sprejemljivo oziroma ali bi ga bilo treba »posodobiti«. Druga občutljiva dilema s področja zakonske etike je povezana s ponesrečenim zakonskim življenjem in z razporokami. Nerazvezljivost zakonske zveze in morebitno poznejše ugotavljanje ničnosti zakonske zveze deloma rešuje vedno bolj perečo problematiko katoličanov, ki jim v življenju ni uspelo uresničiti ideala zakramenta zakonske zveze. Omenjena tema se še zlasti zaostri pri civilno razvezanih in ponovno poročenih katoličanih, ki se zato soočajo s tako imenovano »zaporo zakramentov«. Nadaljnji problem koncilске teologije na področju družinske in zakonske etike so zakonski pari, ki ne morejo imeti otrok. Neplodnost postaja predvsem v zahodnih razvitih družbah vedno večja težava. Izrazita pronatalistična drža katoliške teologije, ki vrednoti in ščiti življenje in obhajanje liturgičnih spominov, povezanih z materinstvom, z rojstvom in z družinskim življenjem, lahko v neplodnih parih povzroči različne pomisleke. Tako nekateri zakonci lahko pod vprašaj postavijo svojo lastno zakonsko in družinsko identiteto, dobijo občutek manjvrednosti v odnosu do drugih rodovitnih zakoncev in morda celo zapadejo v zakonsko in v versko krizo. Posebna tema v okviru družinske etike je povezana tudi z ekumenskim in z interreligijskim vidikom zakonske zveze še zlasti takrat, ko govorimo o porokah med drugače vernimi oziroma nevernimi. Verjetno najbolj aktualen izziv za pokoncilsko moralno teologijo pa je nastop tako imenovane teorije (ideologije) spola (gender theory) in zakonodajnih zahtev za redefinicijo zakonske zveze in družine.

4. Nekateri izzivi koncilске teologije s poudarkom na teoriji oziroma ideologiji spola

V zadnjih letih se Cerkev v zahodnem svetu (Evropa, ZDA) in njen koncilski pogled na zakonsko zvezo in na družino sooča z vzponom ideologij in političnih prepričanj, ki želijo spremeniti koncept zakonske zveze in redefinirati tako družino kakor tudi koncept starševstva. To so težnje, ki temeljijo v relativizmu in v strukturalizmu in so svoj vrh dosegle v deklaraciji, sprejeti leta 2006 na univerzi Gadajah Mada na indonezijskem otoku Java, z naslovom *Načela Yogyakarte*. V omenjeni deklaraciji so formalno zapisane ideje, ki dekonstruirajo same temelje zahodne civilizacije z namenom, da vzpostavijo nove odnose in novo zavedanje o tem, kdo je človek, kaj je spol in kaj spolna identiteta, kakšen je namen človekovega življenja, kaj je družina in kaj pomeni koncept starševstva (International Commission of Jurists 2006, 6–10). Judith Butler, predavateljica retorike na univerzi Princeton v ZDA, je kot eminentna zagovornica tako imenovanega radikalnega feminizma ena najpomembnejših intelektualk, ki stoji za to teorijo spola. Kakor poudarja,

človeške spolne identitete ni mogoče zreducirati na biološko identiteto. V svoji knjigi *Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete* govori o tem, da je človek rojen v predspolnem stanju, zato ima pravico, da sam poljubno izbira in spreminja ne samo svoj spol, temveč tudi svojo spolno identiteto, jezikovni spol, oblačenje in spolno usmerjenost, pa tudi naravo zakonske oziroma družinske skupnosti (Butler 2005, 42). Vsak človek naj bi imel neodtujljivo pravico, da se osvobaja s tem, ko negira biološke danosti in svoj socialni spol (gender) poljubno spreminja. Tako zavrača nasilje, ki izvira iz heteronormativnega socialnega in kulturnega okolja, saj naj bi bila tako imenovana heteronormativnost vir nestrpnosti, diskriminacije in celo ekonomskih kriz in vojn. Teorija spola pa je po mnenju Judith Butler »inkluzivna pot« za vzpostavitev nove zlate dobe miru in sreče.

Nekateri teoretiki – na primer Tony Anatrella, Elizabeth Montfort in Xavier Lacroix – teorijo spola razumejo ne samo kot utopično in radikalno, temveč tudi kot nekakšno novo obliko »marksizma v. 2.0«, saj naj bi ideologi teorije spola medrazredni boj razumeli ne več na relaciji buržoazija in kapital proti delavstvu, temveč na relaciji moški proti ženski (Montfort 2011, 13–14). Rešitev tega novega medspolnega konflikta sta tako imenovani dekonstrukcija spola in subverzija spolne identitete, cilj pa je vzpostavitev »gender družbe« (Anatrella 2011, 4). Koncilna katoliška teologija se s to ideologijo srečuje predvsem na področju razumevanja zakonske zveze in družine in vzgoje otrok. To je ideologija, ki človeku prizna pravico, da spreminja spolno identiteto in kot takšen vstopa v družbo, pa tudi v zakonsko in v družinsko življenje. Zato bi morale države in verske skupnosti zapustiti heteronormativni model družine in zakonske zveze in sprejeti tako imenovani raznovrstni model medsebojnega življenja, ki ne bi bil odprt samo za – na primer – istospolne poroke, temveč tudi za takšne zakonske zveze, ki bi vključevale poliamorozne (komunske) relacije. Katoliški pogled na zakonsko zvezo je v javnih razpravah okoli redefinicije družine neposredno izzvan in prebuja zelo različne odzive, ne samo v Sloveniji, kakor se je to zgodilo ob referendumu zavrženega družinskega zakonika, ampak tudi v intenzivnih razpravah, ki zdaj potekajo v ZDA, v Veliki Britaniji, v Franciji in v sosednji Hrvaški. V številnih javnih razpravah se namreč prav na področju zakonske zveze in družine različna civilnodružbena in politična gibanja neposredno konfrontirajo s katoliškim oziroma naravnopravnim pogledom na zakonsko zvezo in na družino. Katoliški teologi so zato večkrat izzvani, da javno predstavijo svoje poglede na redefinicijo zakonske zveze in družine. Med možne posledice nekritičnega družbenega sprejemanja teorije spola za zakonsko in za družinsko življenje je treba vključiti dejstvo, da končni cilj redefinicije zakonske zveze ni legalizacija istospolnih porok, temveč nadaljevanje redefinicije zakonske zveze in družine v smeri legalizacije tako imenovanih poliamoroznih skupnosti. Nadaljnja posledica redefinicije zakonske zveze je destabilizacija konvencionalne zakonske zveze, ki z normalizacijo razporoke in z medijskim promoviranjem alternativnih življenjskih slogov negativno vpliva na število sklenjenih zakonskih zvez. V razpravah okoli teorije spola verjetno najbolj izstopajo tiste dileme, ki so povezane s spremembo koncepta starševstva. To se še posebno izrazi v zvezi s posvojitvijo in vzgojo otrok v istospolnih skupnostih, pri uveljavljanju »zdravljenja«

z biomedicinskimi sredstvi za drugače telesno zdrave člane tovrstnih skupnosti in glede tako imenovanega nadomestnega materinstva. Številne dileme sproža tudi vključitev teorije spola v zakonodajo z vidika izobraževanja. Tako je v (slovenskih) javnih šolah že več kakor desetletje mogoče beležiti iniciative in programe za »boj proti predsodkom«. Govorimo o prizadevanjih, da bi se v drugače ideološko nevtralnem prostoru – navadno brez soglasja staršev – izvedla normalizacija za zdravje tveganih življenjskih slogov in spolnih praks, ki so v neposrednem nasprotju s katoliško spolno in družinsko etiko. Posebne dileme se kažejo tudi v javnem omejevanju svobode govora in v odrekanju pravice do predstavitve stališč. Z vidika katoliške teologije je mogoče na uveljavljanje teorije spola pogledati tudi s perspektive razkristjanjevanja družbe, ki poteka prav prek medijskega in šolskega promoviranja te ideologije spola, pa tudi prek destabilizacije spola, spolne identitete in usmerjenosti, zakonske zveze, materinstva, očetovstva in samega koncepta družine.

5. Sklep

V času, ko se katoliška teologija sooča z novimi pogledi na zakonsko in na družinsko življenje, ostaja koncilna teologija še vedno zelo aktualna. Vsi (nerešeni) izzivi, vključno s tistimi, povezanimi z ideologijo spola, so priložnost za posodobljeni govor o pomenu zakonske zveze. To še posebno postaja aktualno, ko so vse bolj pomembne raziskave, ki ugotavljajo povezavo med telesnim in duševnim zdravjem in različnimi oblikami skupnega življenja, med demografijo in vplivom zakonskega življenja na demografsko sliko. Poseben izziv za moralno teologijo je povezan tudi z dilemami, ali otroci potrebujejo očetovski in materinski lik za svoj psihološki razvoj oziroma ali lahko omenjena lika posredujejo tudi osebe nasprotnega (biološkega) spola.

Današnji čas je zato veliko priložnost, da pokoncilna katoliška moralna teologija še bolj jasno artikulira katoliški pogled na zakonsko zvezo, na družino, na očetovstvo in materinstvo. V družbi, ki se sooča s poplavo spolno prenosljivih bolezni, z razpadom družinskih idealov, z nizko rodnostjo in z razpadom vrednot, je promoviranje zakonske zveze in družine izjemnega pomena. Vse kaže, da so koncilne besede o družini kot domači Cerkvi ključnega pomena za prihodnost katoliške skupnosti. Prav v konvencionalni družini se verske vrednote najlaže živijo in prenašajo iz ene generacije na drugo. Zato je vprašanje nove evangelizacije in dialoga s sekularnimi in liberalnimi ideologijami neposredno povezano z razumevanjem in uresničevanjem koncilnega pogleda na zakonsko zvezo in na družino. To pa kot nujnost postavlja nadaljnje raziskovanje in teološki premislek.

Reference

- 2. vatikanski koncil.** 1995. Pastoralna konstitucija o Cerkvi v sedanjem svetu. V: *Koncilski odloki*. Ljubljana: Družina.
- Anatrella, Tony.** 2011. La Théorie du genre comme un cheval de Troie. V: Conseil Pontifical pour la Famille. *Gender: La controverse*. Pariz: Editions Tequi.
- Butler, Judith.** 2005. *Trouble dans le genre: Pour un féminisme de la subversion*. Pariz: Ed. La Découverte.
- Haas, John M.** 2001. The Contemporary World. V: *Christian Marriage: A Historical Study*. G. W. Olsen, ur. New York: The Crossroad Publishing Company.
- International Commission of Jurists.** 2006. *Yogyakarta Principles on the Application of International Human Rights Law in relation to Sexual Orientation and Gender Identity*. Yogyakarta, Indonezija: International Commission of Jurists (ICJ).
- Katekizem katoliške Cerkve.** 1993. Ljubljana: Slovenska škofovska konferenca.
- Montfort, Elizabeth.** 2011. *Le Genre démasqué: Homme ou femme? Le choix impossible*. Valence: Editions Peuple Libre.
- Pavel VI.** 1968. *Posredovanje človeškega življenja: Humanae vitae; okrožnica papeža Pavla VI. o pravilnem uravnavanju rojstev*. Ljubljana: Nadškofijski ordinariat.